AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
http://ageconsearch.umn.edu
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

УДК 334.722.1
JEL: Q12, Q18, D13

Олександр Маслак, Наталія Маслак, Сергій Гужвенко

Сумський національний аграрний університет
Україна

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Мета. *Мета статті – проаналізувати передумови для створення фермерських господарств сімейного типу на основі особистих селянських господарств, розглянути можливі сценарії розвитку таких процесів в Україні, визначити стратегічні цілі розвитку малого підприємництва в сільській місцевості та основні шляхи їхнього досягнення.*

Методологія / методика / підхід. *Теоретико-методичною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних процесів, фундаментальні положення сучасної економічної теорії, законодавчі акти України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених щодо тенденцій і специфіки розвитку малого підприємництва в сільській місцевості. Для досягнення поставленої мети використано методи логічного узагальнення та систематизації; абстрактний метод; прийоми аналогії та зіставлення.*

Результати. *Результати аналізу передумов для створення фермерських господарств сімейного типу на основі особистих селянських господарств свідчать про значний нереалізований потенціал в Україні. Реалізації цього процесу сприятиме наявність трудових, природних ресурсів і сприятливих агрокліматичних умов, а також зростання попиту на традиційні та органічні продукти харчування. Розглянуто сценарії можливого розвитку малого підприємництва в сільській місцевості та визначено більш прийнятним той, що передбачає за рахунок підтримки суб'єктів малого підприємництва та розбудови ринкової інфраструктури розширення асортименту сільськогосподарської продукції та продовольства, збільшення обсягів їхнього виробництва, підвищення якості. Визначено стратегічні цілі розвитку малого підприємництва в сільській місцевості та основні шляхи їх досягнення.*

Оригінальність / наукова новизна. *Уперше проведено SWOT-аналіз розвитку малого підприємництва в сільській місцевості України й розглянуто три альтернативні сценарії можливого розвитку такого підприємництва на селі. Основними шляхами для досягнення визначених стратегічних цілей передбачається створення сприятливого податкового, фінансового мікроклімату для діяльності малих форм підприємництва в сільській місцевості й розбудови інфраструктури аграрного ринку.*

Практична цінність / значущість. *Надано рекомендації для підготовки регіональних програм розвитку агропромислового виробництва та сільських територій. Серед стратегічних цілей регіональних програм розвитку агропромислового комплексу та сільських територій запропоновано передбачити розширення підприємницького середовища на селі та розвиток діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.*

Ключові слова: *мале підприємництво, фермерське господарство, сімейне фермерське господарство, сільські території, Україна.*

Oleksandr Maslak, Nataliia Maslak, Serhii Huzhvenko

Sumy National Agrarian University
Ukraine

BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the background of the creation of family-type farms based on personal peasant farms, to consider possible scenarios for the development of such processes in Ukraine, to identify the strategic objectives of the development of small entrepreneurship in rural areas and the main ways of achieving them.*

Methodology / method / approach. *The theoretical and methodological basis of the research is the dialectical method of knowledge of economic processes, the fundamental provisions of modern economic theory, legislative acts of Ukraine, scientific works of domestic and foreign scientists on trends and specifics of small business development in rural areas. To achieve the goal, there were used methods of logical generalization and systematization; abstract method; techniques of analogy and comparison.*

Results. *The results of the analysis of the background of the establishment of family-type farms based on personal peasant farms indicate a significant untapped potential in Ukraine. The implementation of this process will be facilitated by the availability of labor, natural resources and favorable agro-climatic conditions, as well as the growth of demand for traditional and organic food. Scenarios of possible development of small entrepreneurship in rural areas are considered; and it is considered more acceptable one that involves the support of small business entities and developing market infrastructure for expanding the range of agricultural products and foodstuffs, increasing their production volumes, and improving their quality. The strategic goals of small business development in rural areas and the main ways of their achievement are determined.*

Originality / scientific novelty. *For the first time a SWOT-analysis of the development of small business in rural areas of Ukraine was conducted and three alternative scenarios of possible development of such entrepreneurship in the countryside were considered. The main ways to achieve the identified strategic goals are to create a favorable tax, financial microclimate for the activity of small forms of entrepreneurship in rural areas and the development of the infrastructure of the agrarian market.*

Practical value / significance. *Recommendations for the preparation of regional agro-industrial development programs and rural areas are given. Among the strategic objectives of the regional agro-industrial development and rural development programs, it is proposed to foresee the expansion of the entrepreneurial environment in the village and the development of the activity of agricultural service cooperatives.*

Key words: *small entrepreneurship, farm, family farm, rural territories, Ukraine.*

Александр Маслак, Наталья Маслак, Сергей Гужвенко

Сумский национальный аграрный университет
Украина

ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Цель. *Проведение анализа предпосылок создания фермерских хозяйств семейного типа на основе личных крестьянских хозяйств, рассмотрение возможных сценариев развития таких процессов, определение стратегических целей развития малого предпринимательства в сельской местности и основных путей их достижения.*

Методология / методика / подход. *Теоретико-методической основой исследования является диалектический метод познания экономических процессов, фундаментальные положения современной экономической теории, законодательные акты Украины, научные труды отечественных и зарубежных ученых по тенденциям и специфики развития малого предпринимательства в сельской местности. Для достижения поставленной цели использованы методы логического обобщения и систематизации; абстрактный метод, приемы аналогии и сопоставления.*

Результаты. *Результаты анализа предпосылок для создания фермерских хозяйств семейного типа на основе личных крестьянских хозяйств свидетельствует о значительном нереализованном потенциале в Украине. Реализации этого процесса будет способствовать наличие трудовых, природных ресурсов и благоприятных агроклиматических условий, а также рост спроса на традиционные и органические продукты питания. Рассмотрены сценарии возможного развития малого предпринимательства в сельской местности и определен более приемлемым тот, что предполагает за счет поддержки субъектов малого предпринимательства и развития рыночной инфраструктуры расширение ассортимента сельскохозяйственной продукции и продовольствия, увеличение объемов их производства, повышения качества. Определены стратегические цели развития малого предпринимательства в сельской местности и основных путей их достижения.*

Оригинальность / научная новизна. *Впервые проведен SWOT-анализ развития малого предпринимательства в сельской местности Украины и рассмотрены три альтернативных сценария возможного развития такого предпринимательства на селе. Основными путями для достижения определенных стратегических целей предполагается создание благоприятного налогового, финансового микроклимата для деятельности малых форм предпринимательства в сельской местности и развития инфраструктуры аграрного рынка.*

Практическая ценность / значимость. *Даны рекомендации для подготовки региональных программ развития агропромышленного производства и сельских территорий. Среди стратегических целей региональных программ развития агропромышленного комплекса и сельских территорий предложено предусмотреть расширение предпринимательской среды на селе и развитие деятельности сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов.*

Ключевые слова: *малое предпринимательство, фермерское хозяйство, семейное фермерское хозяйство, сельские территории, Украина.*

Постановка проблеми. Сільське населення здебільшого задовольняє особисті потреби в продуктах харчування за рахунок власного виробництва. До того ж, значна частка домогосподарств виробляє товарну сільськогосподарську продукцію та продукти харчування на постійній основі, реалізує її на місцевих ринках, самостійно налагоджує канали збуту такої продукції та не передбачає залучення додаткових посередників. При цьому частина сільського населення працездатного віку є незайнятою в інших сферах господарської діяльності та потенційно могла б зайнятися підприємницькою діяльністю.

Наразі державна аграрна політика зорієнтована на підтримку суб’єктів господарської діяльності різних організаційно-правових форм, у тому числі й малого підприємництва. Чинні програми фінансової підтримки спрямовані на

стимулювання придбання сучасних засобів виробництва, матеріальних ресурсів, залучення коштів банківських установ, створення матеріально-технічної бази об'єднань дрібних товаровиробників.

Розвиток малого підприємництва є привабливим для безпосередніх учасників цих процесів через збільшення їхніх доходів; споживачів – через розширення асортименту товарів, послуг чи робіт і підвищення їхньої якості; органів місцевого самоврядування та виконавчої влади – через збільшення бюджетних надходжень. Таким чином, розвиток підприємництва має важливе значення для фінансово-економічного стану місцевих громад. Проте потребує формування сприятливого мікроклімату для його дальшого розвитку, всілякої підтримки органів виконавчої влади та місцевого самоврядування різних рівнів, а також продовження наукових досліджень і розробок, їх апробації та впровадження в практичну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження закордонних і вітчизняних учених відзначають важливе значення малого підприємництва в аграрній сфері та розвитку сільських територій. Так, з позицій забезпечення розвитку сільського соціо-економічного простору як складової частини господарського метапростору держави [1] на засадах ресурсоефективності та соціальної зорієнтованості, важливим є перехід аграрного виробництва від економіки масштабу до «економіки асортименту» [2], основу якої становлять малі та середні товаровиробники різних організаційно-правових форм і форм власності. До того ж, усвідомлення єдності та компліментарності сільських й урбанізованих територій вимагає формування та реалізації нових механізмів їх взаємодій [3], що передбачають просторове переформатування ланцюгів постачання продовольства (re-spatialization of food supply chains) [4]: побудову «альтернативних» та «коротких» агропродовольчих ланцюгів [4; 5; 6], «локальних систем забезпечення продовольством» [7] і навіть мережних структур постачання продовольства – «сільських мереж» [8]. Ці просторові господарські утворення протиставляють традиційному великотоварному індустріальному агровиробництву як більш соціально- та економічно ефективні, а також такі, що формують умови для забезпечення найкращої якості продовольства та найповнішого задоволення потреб споживачів через наближеність і тісніші зв'язки в системі «споживач-виробник» [4; 6]. Можливість формування таких господарських структур прямо визначається наявністю та рівнем розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, а також комплексністю організаційно-правових форм, що його уособлюють. Отже, дослідження соціально-економічних проблем розвитку малого підприємництва, а також особливостей їх функціонування в умовах реалізації аграрної, адміністративно-територіальної, інституційної та соціальних реформ в Україні, є важливим і актуальним.

Значний внесок у дослідження вказаної проблематики в контексті національних, інституційних, економіко-правових і соціальних аспектів

зроблено С. Мочерним [9], І. Демчаком, Д. Микитюком, І. Свиноусом [10], Т. Беркутою та І. Прокопою [11]. Разом з тим, незважаючи на досягнуті результати проведених досліджень, наразі виникає потреба в аналізі факторів, що стримують розвиток малого підприємництва, зокрема шляхом створення та діяльності сімейних фермерських господарств на основі особистих селянських господарств, а також визначення основних напрямів їх дальшого розвитку.

Мета статті – проаналізувати передумови для створення фермерських господарств сімейного типу на основі особистих селянських господарств, розглянути можливі сценарії розвитку таких процесів в Україні, визначити стратегічні цілі розвитку малого підприємництва в сільській місцевості та основні шляхи їхнього досягнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2017 р. у сільському господарстві України функціонувало господарських товариств – 6967, приватних підприємств – 3215, виробничих кооперативів – 448, фермерських господарств – 34137, державних підприємств – 199 та підприємств інших форм господарювання – 592 [12].

Ці підприємства забезпечували обробіток майже 20,0 млн га сільськогосподарських угідь, виробництво понад 140,5 млрд грн сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 р.), зайнятість 565 тисячам найманих працівників (за середньооблiковою чисельністю) [12]. До того ж, станом на 1 січня 2018 р. в Україні функціонувало 1073 обслуговуючих кооперативів, що на 56 більше порівняно з відповідним періодом минулого року [13].

Суб’єкти малого підприємництва мають значний вплив на розвиток вітчизняного сільського господарства. Так, фермерські господарства у 2017 р. використовували сільськогосподарські угіддя площею понад 4,5 млн га. За підсумками 2017 р. фермерські господарства виробили сільськогосподарської продукції на суму 21,7 млрд грн, що становило 8,7 % від загального виробництва в Україні [12]. Разом з тим станом на 1 січня 2018 р. в Україні нараховувалося понад 4 мільйони особистих селянських господарств. У їхньому використанні перебувало майже 6,2 млн га земель, з яких для ведення особистого селянського господарства – майже 2,6 млн га, товарного сільськогосподарського виробництва – майже 2,8 млн га, для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд – 793 тис. га [14].

Український досвід засвідчує, що останнім часом особисті підсобні господарства залишалися майже єдиним способом диверсифікації доходів сільського населення. Таким чином, виробництво господарствами населення товарної сільськогосподарської продукції має достатньо велике значення для держави оскільки: по-перше, у такий спосіб забезпечується зайнятість і збільшуються доходи населення; по-друге, відбувається наповнення внутрішнього ринку продуктами харчування. Разом з тим при виробництві сільськогосподарської продукції в господарствах населення є окремі проблеми.

Більш вагомими серед них є низька якість продукції та складність формування однорідної, сортової продукції [15]. Підтвердженням цього є дані щодо виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення, приведені в табл. 1.

Таблиця 1

Виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення в Україні

Показники	2010 р.		2015 р.		2017 р.		2017 р. +/- до 2010 р.	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Зерно	9492	24	13619	23	14012	23	4520	-2
Соняшник	1186	18	1632	15	1639	13	453	-4
Картопля	18222	97	20383	98	21779	98	3557	1
Овочі	7158	88	7932	86	7942	86	785	-3
Плоди і ягоди	1460	84	1741	81	1714	84	255	0
М’ясо (жива вага)	925	45	859	37	835	36	-89	-9
Молоко	9032	80	7946	75	7515	73	-1517	-7

Джерело: розроблено авторами на основі даних [16; 17].

Таким чином, у 2017 р. господарства населення виробляли молока – 73 % від загального обсягу виробництва в країні, м’яса – 36 %, картоплі – 98 %, овочів – 86 %, фруктів і ягід – 84 %. До того ж, вони вирощували значні обсяги зернових і навіть технічних культур.

У травні 2018 р. Державна служба статистики України проводила вибіркове обстеження сільськогосподарської діяльності 28,5 тис. домогосподарств, або 0,6 % усіх сільських домогосподарств країни за програмою базового інтерв’ю. Окремі дані за результатами зазначеного обстеження приведено в табл. 2.

Більшість домогосподарств сільського населення мають у середньому понад 4 га сільськогосподарських угідь, на яких вирощують традиційні сільськогосподарські культури. Понад третину таких господарств мають техніку, проте понад 90 % – використовують ручну працю.

Наявний стан розвитку малого підприємництва в сільській місцевості не забезпечує у повній мірі зайнятість сільського населення. Низькою залишається дохідність багатьох суб’єктів підприємництва.

Через відсутність ініціативного сільського населення щодо запровадження підприємницької діяльності недостатньо розвиваються нетрадиційні види сільськогосподарської та іншої діяльності.

Сільське населення України становить майже третину загальної його чисельності, а сільські території займають майже 90 % загальної площі країни, що свідчить про значний поселенський, економічний і соціальний потенціал локального економічного розвитку на основі мікро, малого і середнього підприємництва. Ця діяльність у сільській місцевості має свою специфіку.

По-перше, у сільській місцевості значна частка видів діяльності за своєю сутністю не є виключно підприємницькою, тобто не спрямована на одержання

прибутку. В основному це пов'язано із використанням природних ресурсів та одержанням продукції природного походження (дикорослих грибів, плодів, ягід, трав тощо).

Таблиця 2

Основні характеристики домогосподарств сільського населення України

Показники	Усі домогосподарства	у тому числі		
		Домогосподарства з площею землі		
		0,5 га і менше	0,51-1,00 га	1,01 га і більше
Середній розмір площі землі, га	1,20	0,28	0,71	4,15
Структура землекористування, %	100,0	12,0	16,5	71,5
Частка ріллі в структурі сільськогосподарських угідь, %	89,1	88,5	86,8	89,7
Частка зернових і зернобобових культур у структурі посівних площ, %	52,2	22,2	36,0	59,3
Частка домогосподарств, що утримують будь-який вид сільськогосподарських тварин, %	66,8	54,1	76,4	85,2
Домогосподарства, що мають техніку, %	19,9	12,0	20,5	38,6
Домогосподарства, які використовують для обробітку землі ручну працю, %	92,5	93,5	92,1	90,5
Домогосподарства, що використовують мінеральні добрива, %	61,5	51,6	68,4	76,7
Члени домогосподарств віком до 16 років, %	15,3	15,6	15,1	15,0
Члени домогосподарств старші 70 років, %	13,9	14,7	14,9	11,3

Джерело: розроблено авторами на основі даних [18].

По-друге, значну питому вагу займає діяльність з обробітку землі та вирощування сільськогосподарської продукції як для власного споживання, так і на продаж. Сільськогосподарське виробництво виступає базовим видом діяльності на селі, оскільки забезпечує розвиток багатьох інших видів діяльності, зокрема переробки, зберігання, транспортування, будівництва, ремонту, постачання тощо.

По-третє, традиційний тип проживання сільського населення у приватних будинках з присадибними ділянками, переважно розрахованих на одну сім'ю, віддаленість один від одного населених пунктів, відсутність розвиненої транспортної та соціальної інфраструктури спонукають до організації та ведення малого підприємництва на основі сім'ї.

По-четверте, природна прихильність сільських жителів до присадибного господарювання з використанням специфічних предметів праці, якими виступають живі організмів та з огляду на природно-кліматичні умови – зайнятість сільського населення носить сезонний характер, що актуалізує проблему диверсифікації напрямів діяльності малого підприємництва, необхідність освоєння несільськогосподарських видів діяльності, а також запровадження додаткових заходів з боку суспільства й уряду щодо соціального захисту сільського населення.

Сильні та слабкі сторони розвитку малого підприємництва в сільській місцевості, його можливості та загрози відображені в таблиці SWOT-аналізу (табл. 3), що дає підстави для прогнозування можливих сценаріїв розвитку подій у майбутньому.

Таблиця 3

SWOT-аналіз розвитку малого підприємництва в сільській місцевості

Сильні сторони	Слабкі сторони
Законодавство: сприятлива державна аграрна політика. *Природні ресурси:* наявність земель сільськогосподарського призначення, земель для присадибного господарства, водних і лісових фондів; сприятливі агрокліматичні умови. *Трудові ресурси:* наявність незайнятого населення працездатного віку. *Маркетинг:* сформований стабільний попит на зерно та олійне насіння. *Дорожня інфраструктура:* розвинена система залізничних та автомобільних шляхів.	*Фінансові ресурси:* відсутність доступного кредитування; низький рівень інвестиційної привабливості. *Ринкова інфраструктура:* низький рівень розвитку мережі селянських ринків; високий рівень логістичних витрат. *Виробництво:* переважає ручна праця. *Соціальна політика:* високі темпи старіння сільського населення; високий рівень міграції сільського населення в міста та закордон. *Маркетинг:* відсутність можливості формування товарних партій сільськогосподарської продукції та продовольства на постійній основі; відсутність доступу до заготівельно-збутових ланцюгів постачання продукції на внутрішньому ринку.
Можливості	**Ризики**
Кон'юнктура глобального ринку: зростання попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство; зростання попиту на біоенергію; зростання попиту на органічну продукцію. *Інновації:* запровадження сучасних технологій господарської діяльності. *Інвестиції:* економічна привабливість «нішевих» напрямів діяльності й органічного виробництва. *Освіта дорослих:* отримання знань і навичок через відвідування семінарів, демонстраційних показів, одержання дорадчих послуг.	*Виробництво:* невідповідність виробленої продукції вітчизняним і міжнародним стандартам якості та безпечності. *Інфраструктура:* незначні інвестиції в розвиток ринкової інфраструктури; погіршення стану доріг і зношення товарних вагонів та локомотивів. *Навколишнє середовище:* негативний вплив інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на природу (зменшення вмісту поживних речовин у ґрунтах, ерозія, зношення систем меліорації) та клімат. *Соціальний стан:* обезлюднення сільської місцевості. *Цінова ситуація:* можливе зниження світових цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство. *Економічні умови:* високий рівень інфляції порівняно з розвиненими країнами світу. *Енергетика:* високі ціни на енергоносії.

Джерело: розроблено авторами.

Перспективний розвиток малого підприємництва в сільській місцевості

може відбуватися за трьома сценаріями. Перший сценарій характеризується веденням діяльності фермерськими господарствами в наявних масштабах, низьким рівнем мотивації до створення фермерських господарств сімейного типу на основі особистих селянських господарств через відсутність доступного кредитування, інших можливостей залучення вільних фінансових ресурсів для створення та/або розвитку матеріально-технічної бази; відсутністю доступу до заготівельно-збутових ланцюгів постачання продукції на внутрішньому ринку, високим рівнем логістичних витрат, відсутністю можливості у формуванні товарних партій однорідної продукції та їх систематичного постачання на місцеві ринки. Відбувається поступове старіння сільського населення, зменшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами. Економічно активне сільське населення, розв'язуючи проблеми самозабезпечення, працевлаштування, задоволення побутових і соціально-культурних потреб, мігрує в міста та закордон.

За наслідками такого сценарію розвитку подій існуватиме низький рівень підприємницької ініціативи, у великих аграрних компаніях розвиватиметься виробництво експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції, зменшиться виробництво тваринницької продукції, місцеві органи самоврядування не матимуть додаткових надходжень до бюджетів, інженерна інфраструктура села матиме низький рівень розвитку, відбудеться поступове зменшення чисельності населення та його деградація, а також обезлюднення територій.

Другий сценарій характеризується поступовим розвитком фермерських господарств шляхом оновлення матеріально-технічної бази, запровадження сучасних технологій господарювання завдяки розробці та реалізації державних і регіональних програм фінансової підтримки їхньої діяльності, що сприятиме збільшенню ними обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенню їх якості. Разом з тим залишається низьким рівень мотивації до створення сімейних фермерських господарств. Новостворені фермерські господарства не матимуть можливості отримання банківських кредитів для створення сучасної матеріально-технічної бази та доступу до ланцюгів постачання продукції на внутрішньому ринку. Збережеться тенденція до поступового старіння сільського населення, зменшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами, міграції економічно активного сільського населення в міста та закордон.

Як наслідок, підприємницька ініціатива економічно активного сільського населення перебуватиме на низькому рівні, розвиватиметься виробництво експортно-орієнтованої сільськогосподарської продукції в підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання, зменшиться виробництво тваринницької продукції, місцеві органи самоврядування матимуть сталі надходжень до бюджетів, в об'єднаних територіальних громадах сформуються центри місцевого розвитку, в яких зосередиться основне сільське населення та поступово розвиватиметься соціальна й інженерна інфраструктура.

Третій сценарій характеризується розробкою та реалізацією нової державної аграрної політики, спрямованої на підтримку малого підприємництва в сільській місцевості, що сприятиме активізації діяльності фермерських господарств, залученню інвестицій у розбудову їхньої виробничої, логістичної інфраструктури, розвитку міні-переробної промисловості, спрямованої на виробництво продукції з доданою вартістю, а також підвищенням мотивації до створення фермерських господарств сімейного типу на основі особистих селянських господарств шляхом запровадження пільгового оподаткування, надання прямих дотацій із державного бюджету, фінансової підтримки з обласних і місцевих бюджетів для реалізації індивідуальних підприємницьких проектів. Розвиватимуться «нішеві» напрями виробництва сільськогосподарської продукції за сучасними технологіями та якісними показниками відповідно до міжнародних стандартів. Разом з тим відбуватиметься розбудова ринкової інфраструктури шляхом будівництва локальних логістичних центрів з первинної обробки, пакування й тривалого зберігання продукції різних галузей сільського господарства з їх дальшою реалізацією оптовими партіями на внутрішньому та зовнішньому ринку. Економічно активне сільське населення матиме можливість для створення власної справи та розвитку підприємницької діяльності.

За наслідками такого сценарію розвитку подій створяться сімейні фермерські господарства, розвиватимуться наявні фермерські господарства, розшириться асортимент і збільшиться обсяг виробництва продукції з доданою вартістю, стабілізується, а в подальшому зросте виробництво тваринницької продукції, місцеві органи самоврядування матимуть додаткові надходження коштів до бюджетів. Економічно активне населення проживатиме в центрах місцевого розвитку об’єднаних територіальних громад з розвиненою соціальною та інженерною інфраструктурою, що відповідатиме стандартам проживання в містах.

Ураховуючи результати проведеного SWOT-аналіз (табл. 3), а саме слабкі сторони нинішньої діяльності суб’єктів малого підприємництва в сільській місцевості, для уникнення можливих ризиків у перспективі, створення сприятливих умов для розвитку сімейних фермерських господарств та інших форм малого підприємництва пропонуємо за основу взяти останній сценарій розвитку подій, що найбільше відповідає інтересам сільського населення, суб’єктам малого підприємництва та державній політиці регіонального розвитку.

У регіональних програм розвитку агропромислового комплексу та сільських територій при визначенні мети розвитку малого підприємництва необхідно зазначати її, як створення конкурентного підприємницького мікроклімату для забезпечення зайнятості та зростання доходів економічно активного сільського населення, а також забезпечення потреб споживачів у якісних та доступних продуктах і послугах, зростання надходжень до бюджетів місцевих громад, розвиток сільських територій.

Таким чином, однією із основних стратегічних цілей розвитку малого підприємництва в сільській місцевості, враховуючи зазначену мету, має бути «Створення конкурентного підприємницького мікроклімату на селі». Індикаторами цієї цілі мають бути конкретні показники, реалізовані до визначеного періоду, зокрема: «Збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва з розрахунку на 10 тис. сільського населення»; «Збільшення кількості зайнятих осіб у підприємницьких структурах різних галузей, що функціонують на селі»; «Збільшення частки доходів особистих селянських господарств»; «Наявність підприємницьких структур у кожному сільському населеному пункті із чисельністю населення понад 500 осіб» [19].

Серед стратегічних цілей розвитку малого підприємництва в сільській місцевості необхідно передбачити також «Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації». Індикаторами розвитку цієї стратегічної цілі мають бути: «Наявність не менше одного сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу на 2–3 сільських населених пункти із чисельністю населення понад 1000 осіб»; «Зростання товарообігу через кооперативи до 20 % від загального товарообігу особистих селянських господарств»; «Створення робочих місць у кооперативних структурах у сільській місцевості» [19].

Попередньо визначені мету й стратегічні цілі слід досягати шляхом:

− надання пріоритетності державної фінансової підтримки фермерським господарствам, сімейним фермерським господарствам, фізичним особам – підприємцям при здійсненні заходів державних програм, залучення малого підприємництва до участі в програмах державної фінансової підтримки [19];

− створення на основі особистих селянських господарств сімейних фермерських господарства та інших підприємницьких структур;

− удосконалення нормативно-правової бази підприємницької діяльності, прав громадян щодо її здійснення, удосконалення трудових, майнових і земельних відносин [19];

− стимулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як форми самостійної, конкуруючої з посередницькими структурами, ініціативи селян щодо заготівлі, зберігання, переробки та збуту продукції тваринництва й рослинництва, в тому числі за рахунок заходів державної підтримки [19];

− формування локальної логістичної інфраструктури, сприяння залученню прямого інвестування, венчурного капіталу державної та регіональної фінансової підтримки в її розбудову;

− підвищення дохідності виробництва сільськогосподарської продукції, продовольства, надання послуг через зниження їх витрат і запровадження механізмів збалансування закупівельних цін;

− проведення заходів з підвищення кваліфікації суб'єктів малого підприємництва в сільській місцевості;

− залучення інвестицій для розвитку несільськогосподарських напрямів діяльності й сфери послуг.

Створення нових сімейних фермерських господарств можливе на рівні 5 % щорічного їх зростання до загальної чисельності. Для цього необхідно розглянути можливість повного або часткового відшкодування витрат, пов'язаних із становленням і початком функціонування таких суб'єктів господарювання. До витрат на підтримку створення нового сімейного фермерського господарства, що матиме до трьох членів господарства та оброблятиме до 20 га сільськогосподарських угідь, необхідно віднести: часткову компенсацію відсотків за користування кредитами залученими для придбання основних засобів виробництва та поповнення обігових коштів в обсязі до 1 млн грн терміном до п'яти років; запровадження пільгового оподаткування впродовж перших п'яти років діяльності; підвищення фахового рівня членів сімейного фермерського господарства впродовж перших трьох років шляхом надання індивідуальних дорадчих послуг, відвідування семінарів, «Днів поля» («Днів ферми»), виставково-ярмаркових заходів тощо. Таким чином, розрахункова щорічна фінансова підтримка одного сімейного фермерського господарства досягатиме 250 тис. грн і потребуватиме її надання впродовж перших п'яти років діяльності. Отже, за результатами перших п'яти років господарювання буде створена матеріально-технічна база, набуті виробничі й організаційні навички, що стане основою для стабільного функціонування та розвитку сімейного фермерського господарства.

Разом з тим для налагодження системи реалізації виробленої в сімейних фермерських господарствах сільськогосподарської продукції, продовольства, підвищення її якості, зберігання впродовж тривалого періоду необхідне об'єднання дрібнотоварних виробників, зокрема в сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи.

Для успішного функціонування та розвитку сільськогосподарської кооперації необхідно розробити й прийняти регіональні програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на довгострокову перспективу; активізувати роботу місцевих органів виконавчої влади та самоврядування щодо розробки регіональних програм; сприяти активізації громадського суспільства в цих процесах [19].

У перспективі більш дієвими організаційно-економічними моделями розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації будуть:

– спеціалізовані кооперативи за окремими напрямами діяльності та виконання окремих функцій, тобто переробні, маркетингові, постачальницькі, сервісні тощо;

– багатофункціональні кооперативи, що створюватимуть на районному рівні за принципом роботи агроторгових домів, що об'єднають зацікавлених товаровиробників для формування товарних партій, збуту продукції та забезпечення необхідними матеріальними ресурсами своїх членів, надання їм інформаційно-консультативних послуг;

– кооперативи, що створюються особистими селянськими господарствами однієї або кількох громад для надання послуг з основних напрямів діяльності

фізичних осіб.

Для успішної діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на селі необхідно:

– запровадження державної фінансової підтримки діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період не менше 10 років;

– розробка регіональних програм розвитку сільськогосподарської кооперації, спрямованих на розбудову та розвиток інфраструктури аграрного ринку [19];

– надання сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам об'єктів нерухомості комунальної власності, що не використовуються, на засадах довгострокових договорів оренди з можливим правом викупу;

– створення обласних центрів науково-методичного забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з перепідготовки відповідних фахівців;

– розширення підготовки фахівців у закладах вищої освіти зі спеціалізації «Економіка кооперативів», «Менеджмент кооперації».

Для створення до 2025 р. 10 тис. сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів необхідно 60 млрд грн на організацію та формування матеріально-технічної бази. При цьому до 50% таких витрат необхідно передбачити за рахунок коштів державної фінансової підтримки.

Таким чином, за рахунок нових суб'єктів господарювання має підвищитися конкуренція на внутрішньому аграрному ринку, стабілізується продовольчий ринок та підвищиться рівень життя сільського населення.

Висновки. В Україні є великий потенціал для створення фермерських господарств сімейного типу на основі особистих селянських господарств. Цьому сприятиме наявність земель сільськогосподарського призначення, земель для присадибного господарства, водних і лісових фондів, а також сприятливі агрокліматичні умови. До того ж, у сільській місцевості проживає незайняте населення працездатного віку. Розвитку малого підприємництва також сприятиме зростання попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство, зокрема на органічну продукцію, а також економічна привабливість «нішевих» напрямів діяльності й органічного виробництва.

За результатами розгляду сценаріїв можливого розвитку малого підприємництва в сільській місцевості визначено більш прийнятним той, що передбачає всебічну підтримку новостворених сімейних фермерських господарств, розвиток наявних фермерських господарств, а як результат – розширення асортименту й збільшення обсягу виробництва продукції з доданою вартістю, стабілізацію, та в перспективі зростання виробництва тваринницької продукції. При цьому передбачається покращення умов проживання в сільській місцевості, що відповідатиме стандартам життя в містах.

Серед стратегічних цілей регіональних програм розвитку

агропромислового комплексу та сільських територій необхідно передбачити розширення підприємницького середовища на селі та розвиток діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Основними шляхами для їх досягнення передбачається формування сприятливого податкового, фінансового мікроклімату для створення та діяльності малих форм підприємництва в сільській місцевості та розбудови інфраструктури аграрного ринку. У перспективі дослідження передбачено спрямувати на проведення розрахунків кількісних і якісних показників результатів трансформації господарств населення в сімейні фермерські господарства за сценаріями можливого розвитку підприємництва в сільській місцевості.

Список використаних джерел

1. Бистряков І. К. Проблема формування сучасного господарського метапростору України. *Економічний часопис-XXI*. 1999. № 9. URL: http://soskin.info/ea/1999/9/19990995.html.

2. Marsden T., Sonnino R. Rural development and the regional state: denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*. 2008. Vol. 24. Pp. 422–431. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.04.001.

3. Eppler U., Fritsche U. R., Laaks S. Urban-Rural Linkages and Global Sustainable Land Use. Globalands Issue Paper, International Institute for Sustainability Analysis and Strategy. Berlin, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/277556667_Urban-Rural_Linkages_and_Global_Sustainable_Land_Use.

4. IIbery B., Maye D. Food supply chains and sustainability: Evidence from specialist food producers in the Scottish-English borders. *Land Use Policy*. 2005. Vol. 22. Is. 4. Pp. 331–344. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2004.06.002.

5. Jarosz L. The City in the Country: Growing Alternative Food Networks in Metropolitan Areas. *Journal of Rural Studies*. 2008. Vol. 24. Is. 3. Pp. 231–244. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2004.06.002.

6. Renting H., Marsden T., Banks J. Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning*. 2003. Vol. 35. Pp. 393–411. https://doi.org/10.1068/a3510.

7. Feagan R. The place of food: mapping out the “local” in local food systems. *Progress in Human Geography*. 2007. Vol. 31. Is. 1. Pp. 23–42. https://doi.org/10.1177/0309132507073527.

8. Marsden T. Mobilizing the regional eco-economy: Evolving webs of agri-food and rural development in the UK. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010. Vol. 3. Is. 2. Pp. 225–244. https://doi.org/10.1093/cjres/rsq010.

9. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний та ін., 2000. URL: http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/50-d/2267-dribnotovarne-virobnitstvo.html.

10. Демчак І. М., Микитюк Д. М., Свиноус І. В. та ін. Загальні тенденції розвитку фермерських господарств в Україні. Київ: НДІ «Украгропромпродуктивність», 2016. 56 с.

11. Прокопа І., Беркута Т. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2011. 240 с.

12. Сільське господарство України 2017: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.

13. В Україні зросла кількість фермерських господарств і кооперативів. URL: http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/v-ukraine-uvelichilos-chislo-fermerskikh-khozyaistv-i-kooperativov.

14. Особисті селянські господарства на 1 січня 2018 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

15. Mishenin Y., Valentynov V., Maslak O., Koblianska I. Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*. 2017. No. 4. Pp. 358–366. http://doi.org/10.21272/mmi.2017.4-32.

16. Рослинництво України 2017: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України. 222 с.

17. Тваринництво України 2017: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України. 165 с.

18. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2018 році: стат. інформація. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 56 с.

19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

References

1. Bystriakov, I. K. (1999), The problem of the formation of a modern economic meta-space of Ukraine. *Economic Annals-XXI*, no. 9, available at: http://soskin.info/ea/1999/9/19990995.html.

2. Marsden, T. and Sonnino, R. (2008), Rural development and the regional state: denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*, vol. 24, pp. 422–431. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.04.001.

3. Eppler, U., Fritsche, U. R. and Laaks, S. (2015), Urban-Rural Linkages and Global Sustainable Land Use. Globalands Issue Paper, International Institute for Sustainability Analysis and Strategy. Berlin, available at: https://www.researchgate.net/publication/277556667_Urban-Rural_Linkages_and_Global_Sustainable_Land_Use.

4. IIbery, B. and Maye, D. (2005), Food supply chains and sustainability: Evidence from specialist food producers in the Scottish-English borders. *Land Use Policy*, vol. 22, is. 4, pp. 331–344. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2004.06.002.

5. Jarosz, L. (2008), The City in the Country: Growing Alternative Food Networks in Metropolitan Areas. *Journal of Rural Studies*, vol. 24, is. 3, pp. 231–244. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2004.06.002.

6. Renting, H., Marsden, T. and Banks, J. (2003), Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning*, vol. 35, pp. 393–411. https://doi.org/10.1068/a3510.

7. Feagan, R. (2007), The place of food: mapping out the "local" in local food systems. *Progress in Human Geography*, vol. 31, is. 1, pp. 23–42. https://doi.org/10.1177/0309132507073527.

8. Marsden, T. (2010), Mobilizing the regional eco-economy: Evolving webs of agri-food and rural development in the UK. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, vol. 3, is. 2, pp. 225–244. https://doi.org/10.1093/cjres/rsq010.

9. Mochernyi, S. V. eds. (2000), Economic Encyclopedia: in three volumes. vol. 1, available at: http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/50-d/2267-dribnotovarne-virobnitstvo.html.

10. Demchak, I. M., Mykytiuk, D. M. and Svynous, I. V. et al. (2016), *Zahalni tendentsii rozvytku fermerskykh hospodarstv v Ukraini* [General tendencies of development of farms in Ukraine], NDI «Ukrahropromproduktyvnist», Kyiv, Ukraine.

11. Prokopa, I. and Berkuta, T. (2011), *Hospodarstva naselennia v suchasnomu ahrarnomu vyrobnytstvi i silskomu rozvytku* [Households in modern agrarian production and rural development], Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

12. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2017. Statystychnyj zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2017. Statistical yearbook], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

13. In Ukraine the number of farms and cooperatives has increased, available at: http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/v-ukraine-uvelichilos-chislo-fermerskikh-khozyaistv-i-kooperativov.

14. Individual farms on January 1, 2018, available at: http://www.ukrstat.gov.ua.

15. Mishenin, Y., Valentynov, V., Maslak, O. and Koblianska, I. (2017), Modern transformation in small-scale agricultural commodity production in Ukraine. *Marketing and management of innovation*, no. 4, pp. 358–366. http://doi.org/10.21272/mmi.2017.4-32.

16. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Roslynnytstvo Ukrainy 2017. Statystychnyj zbirnyk* [Crop production in Ukraine 2017. Statistical yearbook], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

17. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Tvarynnytstvo Ukrainy 2017. Statystychnyj zbirnyk* [Animal production in Ukraine 2017. Statistical yearbook], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

18. State Statistics Service of Ukraine (2018), *Osnovni silskohospodarski kharakterystyky domohospodarstv u silskii mistsevosti v 2018 rotsi. Stat. informatsiia* [The main agricultural characteristics of households in rural areas. Stat information], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

19. Lupenko, Yu. O. and Mesel-Veseliak, V. Ya. eds (2012), *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic

directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020], NSC «IAE», Kyiv, Ukraine.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Маслак О., Маслак Н., Гужвенко С. Передумови розвитку малого підприємництва в сільській місцевості. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 4. Pp. 113–129. URL: http://are-journal.com.

Style – Harvard:

Maslak, O., Maslak, N. and Huzhvenko, S. (2018), Background of the development of small entrepreneurship in rural areas. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 4, pp. 113–129, available at: http://are-journal.com.